

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2025, 12 (3), 301-321

**KLASİK İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE AİLE ONTOLOJİSİ VE MODERN AİLE
KRİZLERİNE ETİK YAKLAŞIMLAR**
(İbn Miskeveyh, Gazâlî ve Nasirüddîn Tûsî Üzerine Bir İnceleme)

**Family Ontology In Classical Islamic Ethical Philosophy And Ethical Approaches to Modern
Family Crises**
(A Study of Ibn Miskawayh, Al-Ghazâlî and Naşîr al-Dîn Tûsî)

Yasin BOSTAN

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı,
yasinbostan@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1814-3133

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	16.09.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	30.11.2025
Yayın Tarihi / Published:	03.12.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	3
Sayfa / Pages:	301-321

Atıf / Cite as: Bostan, Yasin. “Klasik İslam Ahlak Felsefesinde Aile Ontolojisi ve Modern Aile Krizlerine Etik Yaklaşımlar (İbn Miskeveyh ve Gazâlî ve Nasirüddîn Tûsî Üzerine Bir İnceleme)” (Family Ontology In Classical Islamic Ethical Philosophy And Ethical Approaches to Modern Family Crises (A Study of Ibn Miskawayh, Al-Ghazâlî and Naşîr al-Dîn Tûsî)). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/3 (2025), 301-321. Doi: 10.17859/pauifd.1785582.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

KLASİK İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE AİLE ONTOLOJİSİ VE MODERN AİLE KRİZLERİNE ETİK YAKLAŞIMLAR*

(İbn Miskeveyh, Gazâlî ve Nasirüddîn Tûsî Üzerine Bir İnceleme)

Yasin BOSTAN**

Öz

Bu çalışma 21 yy. da özellikle son zamanlarda gündemde olan temel aile sorunları ve krizleri (boşanma artışı, aile rol karmaşası, çocuk mağduriyetleri ve nesep karmaşası) karşısında klasik dönem İslam ahlak filozofları İbn Miskeveyh, Gazâlî ve Nasirüddîn Tûsî'nin eserlerindeki ideal aile modeli ve ahlaki ilkeleri normatif bir çerçeveden araştırmayı hedeflemektedir. Nitel analiz yöntemiyle İbn Miskeveyh'in Tahzîbü'l-Ahlâk, Gazâlî'nin İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn, Kimya-i Saadet ve Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsirî eserlerindeki temel önermeler, felsefi analitik yaklaşımla yeniden yorumlanmış, modern sorunlarla ilişkisi karşılaştırmalı etik analiz ile irdelenmiştir. Görüldüğü kadarıyla İslam Ahlak Filozofları, aileyi "erdemli toplumun mikrokozmosu" (İbn Miskeveyh), "nefs terbiyesi mekânı" (Gazâlî) ve "meveddet (sevgi) temelli doğal topluluk" (Tûsî) olarak kavramsallaştırır. Gazâlî'nin müşâvere (danışma) ve muvazene (denge) ilkelerinin göz ardı edilmesi, aile içinde iletişim çökmesine ve akabinde söz konusu sorun ve krizlerin ortaya çıkmasında önemli bir etken olarak tespit edilmiştir. Boşanma, ancak "ağır zulüm" (Gazâlî) varlığında maslahat prensibiyle meşru görülür. İbn Miskeveyh'in "tâdîbü'l-sagîr" (küçüğün terbiyesi) vurgusu, çocuğu "potansiyel ahlakî fail" olarak ön plana çıkarır; ihmalkârlık ve velâyet çatışmalarının fitrat bozulmasına yol açtığı savunulur. Tûsî, sağlıklı aile yapılarının toplumsal adaleti ('adâlet-i ictimâ'iyye) zedelediğini öne sürer. Klasik metinler, aileyi statik bir kurum değil, dinamik bir erdem inşası zemini olarak resmeder. Boşanma süreçlerinde felsefi arabuluculuk (Gazâlî'nin müşâvere modeli), Çocuk haklarına insani ve ahlaki yaklaşım (İbn Miskeveyh'in fitrat koruma ilkesi) önerilmektedir. Çalışma, bu perspektifin aile temelli modern krizlere pratik etik rehberlik sağlayabileceğini ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: İslam Ahlak Felsefesi, Aile Ontolojisi, Çocuk Travmaları, İbn Miskeveyh, Gazâlî, Nasîrüddin Tûsî.

Family Ontology In Classical Islamic Ethical Philosophy And Ethical Approaches to Modern Family Crises

(A Study of Ibn Miskawayh, Al-Ghazâlî and Naşîr al-Dîn Tûsî)

Abstract

This study aims to investigate the ideal family model and moral principles in the works of classical period Islamic moral philosophers Ibn Miskawayh, Al-Ghazali, and Nasir al-Din al-Tusi from a normative framework, addressing the fundamental family problems and crises

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, yasinbostan@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1814-3133

(increase in divorce, family role confusion, child victimization, and lineage confusion) that have recently been on the agenda, particularly in the 21st century. Using a qualitative analysis method, the fundamental propositions in Ibn Miskawayh's *Tahdhīb al-Akhlāq*, Al-Ghazali's *Ihyā-u Ulūmi'd-Dīn* and *Kīmīyā-i Sa'ādat*, and Al-Tusi's *Akhlāq-i Nāsirī* have been reinterpreted with a philosophical analytic approach, and their relation to modern problems has been scrutinized through comparative ethical analysis. It is observed that the Islamic Moral Philosophers conceptualize the family as the "microcosm of the virtuous society" (Ibn Miskawayh), a "locus for the discipline of the soul" (Al-Ghazali), and a "natural community based on *mawaddah* (love)" (Al-Tusi). The neglect of Al-Ghazali's principles of *mushāwara* (consultation) and *muwāzana* (balance) has been identified as a significant factor in the breakdown of communication within the family and the subsequent emergence of the aforementioned problems and crises. Divorce is considered legitimate only in the presence of "severe injustice" (Al-Ghazali), according to the principle of *maṣlaḥat* (public welfare/interest). Ibn Miskawayh's emphasis on "*ta'dīb al-ṣaghīr*" (the discipline of the minor) highlights the child as a "potential moral agent"; it is argued that negligence and conflicts over guardianship lead to a "corruption of *fiṭra*" (innate disposition). Al-Tusi posits that unhealthy family structures damage "social justice" (*'adālat-i ijtīmā'īyyah*). The classical texts portray the family not as a static institution but as a dynamic ground for the construction of virtue. Philosophical mediation (Al-Ghazali's *mushāwara* model) and a humane and ethical approach to children's rights (Ibn Miskawayh's principle of *fiṭra* protection) are proposed for divorce processes. The study demonstrates that this perspective can provide practical ethical guidance for modern family-based crises.

Keywords: Islamic ethics, family ontology, child trauma, Ibn Miskawayh, Al-Ghazālī, Naṣīr al-Dīn Ṭūsī

Expanded Abstract

This study examines the ontology of the family and its ethical foundations within Classical Islamic Moral Philosophy, focusing on the thought of Ibn Miskawayh, al-Ghazālī, and Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī. It aims to provide a normative and conceptual framework capable of responding to the growing crises of modern family structures—including rising divorce rates, role fragmentation, child trauma, and the erosion of lineage integrity—by revisiting the original philosophical constructs of key medieval thinkers. While contemporary approaches to family problems often remain limited to sociological, psychological, or legal analyses, the classical tradition offers a richer ontological vision in which the family is understood not merely as a contractual unit but as a natural, ethical, and spiritual microcosm essential for human flourishing. Through qualitative textual analysis, the study reinterprets central propositions in Ibn Miskawayh's *Tahdhīb al-Akhlāq*, al-Ghazālī's *Ihyā' 'Ulūm al-Dīn* and *Kīmīyā-yi Sa'ādat*, and Ṭūsī's *Akhlāq-i Nāsirī*. The philosophers collectively view the family as the foundational arena in which virtues—such as justice, compassion, balance, and mutual responsibility—are cultivated and transmitted. Ibn Miskawayh conceptualizes the household as the "microcosm of the virtuous society," a necessary locus for actualizing ethical dispositions through habituation and rational self-discipline. Al-Ghazālī emphasizes the family as the primary site of spiritual purification, where moral character is shaped through *mushāwara* (consultation), *riyāḍat al-nafs* (self-discipline), and the ethical duty of *amr bi'l-ma'rūf* (enjoining good). Ṭūsī, extending the Aristotelian-Fārābī tradition, frames the family within a hierarchical but harmonious administrative model (*tadbīr al-manzil*), viewing proper role distribution and rational management as prerequisites for social justice and communal stability. The study argues that modern family crises—manifesting in emotional detachment, weakened authority structures, narcissistic individualism, and pedagogical breakdown—reflect a deeper ontological disorientation that classical thinkers uniquely diagnose. Their integrated ethical paradigm demonstrates how the erosion of virtue at the individual level inevitably destabilizes the familial and, sub-

sequently, societal order. By analyzing contemporary empirical data on divorce rates, child well-being, and shifting gender expectations, the study highlights the urgent need for a philosophical reconstruction of family ethics rooted in holistic anthropology rather than in fragmented social sciences. In conclusion, the classical triad of Miskawayh–Ghazālī–Tūsī offers a coherent and restorative ethical model for rethinking the modern family. Their combined insights—justice and rational moderation (Miskawayh), spiritual purification and moral supervision (Ghazālī), and principled household governance (Tūsī)—form a multi-layered framework capable of addressing today’s structural and moral challenges. Re-engaging with these philosophical resources enables a deeper understanding of the family as a dynamic locus of virtue formation and provides valuable guidance for contemporary ethical, educational, and policy-oriented efforts.

GİRİŞ

Aile, insanlık tarihi boyunca bireyin ahlaki, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik varlığının gelişiminde merkezi bir konumda bulunmaktadır. Bir disiplin olarak Klasik İslam ahlâk felsefesi, aileyi yalnızca sosyal ya da hukukî bir kurum olarak değil; insanın varoluşunda, dini, manevi ve ahlâkî sorumluluğu, toplumsal ilişkileri ve ruhsal gelişimiyle iç içe geçmiş bir bütün olarak görmektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam düşüncesinde aile, insandan topluma daha genel anlamda ilahi düzenin tesisine kadar varoluşsal anlamların tamamını barındırmaktadır.¹

Öte yandan 21. yüzyılın hızlı bir değişim çağı olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu çağ İnsanoğlunun günlük hayatı ve bütün bir yaşam tarzını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Etkilenimler çoğunlukla modernleşme, küreselleşme, sekülerleşme, teknik, teknolojik ve ekonomik gelişmelerle birlikte kendini göstermekte; uzantıları insanı psikolojik, sosyolojik, siyasal ve kültürel birçok boyutta değiştirip dönüştürmektedir.² Maruz kalınan teknolojik ve sosyo-kültürel değişimler, psikolojik süreçler eşliğinde, yerleşik ve örgütlü toplumsal düzeni yeniden yapılandırmış ve mevcut düzen yerini minimize edilmiş, daha fazla ferdileşmiş modellemelere bırakmaktadır. Son yüzyılda özellikle daha çok bireyselleşme ile birlikte yaşama kültürü ve bir aradalık bilinci de spesifik ve kırılan yeni düzlemlere taşınmıştır.³

Bireysel ve toplumsal değişim insan varlığının temel ontolojik dayanaklarından aile kurumunu da önemli ölçüde etkilemiş, insanoğlu kendi değişimini kendi varlığının ontolojik referanslarına da uygulamıştır. Yüzyılın özellikle son yarımından itibaren aile kurumunda ciddi krizlerin baş gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu krizler, somut olarak

¹ Naşir-ad-Din Muḥammad Ibn-Muḥammad at-Tūsī, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 67.

² Nuray Karaca, “Türkiye’de Değişen Aile Yapısı: Ilıca Şeker Fabrikası Örneği”, *Folklor/Edebiyat* 20/79 (01 Ekim 2014), 139.

³ Yunus Yeşil, “Sosyal Veri | Dönüşen Algılar: Türkiye’de Evlenme ve Boşanma” (17 Temmuz 2024); Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, “İstatistiklerle Aile, 2024”, Bülten (14 Mayıs 2025); Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, “İstatistiklerle Kadın, 2024”, Bülten (06 Mart 2025).

boşanma oranlarındaki patolojik artışta en başta kendini gösterir.⁴ Öte yandan çocukların maruz kaldığı travmatik süreçler, nesep bağlarının genetik dezenformasyonu ve cinsiyet rollerindeki yer değişimlerde de aile krizleri üzerinden gün yüzüne çıkmaktadır.⁵ Söz konusu aile krizini sadece sosyal bir olgu olarak görmek yeterli değildir. Aksine sorunun altında erdem etiği düzeyinde değer kayıpları, anlam arayışlarındaki boşluk akabinde psikolojik paradokslar, derin ahlaki problematikler, hukuksal kaotik çıkmazlar ve insanlığın geleceğini tehdit eden ontolojik belirsizlikler yer almaktadır. Bu krizler eşliğinde değerler dünyasındaki hızlı değişimler, ekonomi ve normatif dayanakların erozyonu ve birey – toplum çatışması gibi kronik sorunlar ortaya çıkmıştır.⁶

Bu bağlamda insanoğlunun, bahsi geçen sorunlara modern zamanın entelektüel birikimi, özellikle psikoloji ve sosyoloji kazanımlarına rağmen, siyasal bütünlüğün ve sürdürülebilirliğin yetersizliği, teknolojik gelişimin kontrol edilemeyen hızı ve adaptasyonlarıyla birlikte kayda değer bir çözüm üretebildiği söylenemez. Teorik olarak insan doğasının bütün kod ve dinamiklerini kapsayacak bütüncül bir bakış açısı olmadıkça umut edilen huzurlu, dingin, toplumsal uyumlu, dinamik ve dengeli bir aile kurumu motivasyonundan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Mevcut istatistik verileri bu tespiti doğrulamaktadır.⁷ Genel çerçeve dikkate alındığında modern perspektiflerin insan doğasının ruh beden bütünlüğü ve psiko-sosyal kodlarına nüfuz etmek gibi kuramsal ya da felsefi bir alt yapıya sahip olması gerekmektedir.

Bu çerçevede kadim doğu bilgeli, antik Yunan felsefi birikimi ve özellikle orta çağ İslam ahlak felsefesinin klasikleri güncel felsefi projeksiyonların oluşumunda önemli bir birikim sunmaktadır. Söz konusu insanlığın mirasını dikkate almak, klasik metafiziksel bağlamda insan doğasının tanınmasına ve aile sorunlarına dair önemli referanslar barındırmaktadır. Ne yazık ki güncel inceleme ve araştırmalarda bahsi geçen miras ve kazanımlar yeterince irdelenmemiş güncel krizlerin çözümüne katkı sağlayacak öneriler

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024”, Bülten (24 Şubat 2025); Organisation for Economic Co-operation and Development OECD, “OECD Family Database”, Bülten, *OECD* (Erişim 24 Eylül 2025).

⁵ Nilgun Öngider, “Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri Effects of Divorce on Children”, *Psikiyatride Guncel Yaklasimlar - Current Approaches in Psychiatry* 5/2 (2013), 140 vd.; Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, “İstatistiklerle Çocuk, 2024”, Bülten (18 Nisan 2025); OECD, “OECD Family Database”; United Nations International Children’s Emergency Fund UNICEF, “Child Protection Overview”, *UNICEF DATA* (Erişim 24 Eylül 2025); Serdar Ünal-Duygu Avcı, “Kolektiviteden Bireyciliğe Geçiş: Aile Ve Evlilik Kurumuna Dair Değişen Göstergeler Ve Kaygılar”, *Turkish Studies-Social Sciences* Volume 14 Issue 5/Volume 14 Issue 5 (2019), 216.

⁶ Yeşil, “Sosyal Veri | Dönüşen Algılar: Türkiye’de Evlenme ve Boşanma” (17 Temmuz 2024); Karaca, “Türkiye’de Değişen Aile Yapısı”, 139; Ali Bayer, “Ailede Yaşanan Anlaşmazlıklar ve Çözüm Önerileri Conflicts in Family and Proposals for its Resolution”, *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2018), 216.

⁷ World Health Organization WHO, “Adverse Childhood Experiences International Questionnaire (ACE-IQ)”, Publication (28 Ocak 2020); CDC, “About Adverse Childhood Experiences”, *Adverse Childhood Experiences (ACEs)* (31 Ocak 2025).

sosyo-kültürel transformasyonlarla aktüele henüz yeterince taşınmamıştır. Her ne kadar ahlak ve aile üzerine bazı klasik çalışmalar dikkat çekse de bu çalışmalardan elde edilen veriler modern sorunların çözümlerine tam olarak entegre edildiği söylenemez. Bizim çalışmamız klasik eserlerden istifade ederek modern sorunların yeniden değerlendirilmesi için klasik kültürel birikimin Gazali, İbn Miskeveyh ve Tusi gibi bazı önemli numunelerini eş zamanlı inceleme maksadı taşımaktadır. Böylece günümüz aile sorunları ve krizlerin daha iyi anlaşılması ayrıca söz konusu sorunlara daha köklü çözümler üretilebilmesi için bazı temel ilkelerin elde edilmesi mümkün olacaktır

Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Klasik İslam düşünürleri (özellikle İbn Miskeveyh, Gazâlî, ve Nasîrüddîn Tûsî) aile kurumunun ontolojisini ve fonksiyonlarını nasıl tanımlamış; modern aile krizlerine karşı hangi etik ilkeleri ve yaklaşımları sunabilmişlerdir? Bu makale, klasik metinlerdeki bu ilkeleri analiz ederek modern aile sorunlarına karşı bir etik çerçeve önerme amacındadır.

Araştırmamızda kullanılan “**Ontoloji**” kavramı; aile kurumunu, insanın özünü ve sosyal varlığı ile birlikte manevi misyonu tesis eden bir **gerçeklik** anlamında kullanılmıştır. “**Klasik İslam Ahlak Felsefesi**”; ontoloji kavramıyla bağlantılı olarak erdem, mesuliyet, merhamet ve şefkat gibi kavramların dinamik dayanağı ayrıca aile için bireylerin ilişkilerinde ve sorumlulukların referans alınan sistematik bir disiplin anlamlarını taşır. “**Klasik İslam Felsefesi Düşünürleri**” çatısı altında araştırma odağı olarak İbn Miskeveyh (ö. 1030), İmam Gazâlî (ö. 1111) ve Nasîrüddin Tûsî (ö. 1274) gibi başlıca klasik İslam filozofları belirlenmiştir. Öte yandan “**Modern Aile Krizleri**” kavramı ile son zamanlardaki aile kurumunun dezenformasyonu, boşanma oranlarındaki artış, çekirdek aile ya da spesifik ferdî yaşam tarzı anlayışının yaygınlaşması, ebeveynlik sorumluluklarının azalması ya da değişmesi, çocuklar için pedagojik gereksinimler ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili beklentilerin çatışması, medyanın ve bireysellik kültürünün aile üzerindeki etkileri gibi temel sorunlar dikkate alınacaktır.

Klasik İslam Düşünürleri ahlak felsefesi üzerine birçok telif eser vermişlerdir. Bu eserler üzerine ahlak felsefesi bağlamında güncel çalışma da mevcuttur. Ancak özellikle aile ontolojisi konsepti çerçevesinde söz konusu düşünürler üzerine hususi bir çalışma yapılmamıştır. Aile ontolojisi kavramı bu üç düşünür özelinde incelenmemiş söz konusu düşünürlerin aile kurumunun temel unsurları, aile içinde bireylerin birbirleriyle ilişkileri, bu ilişkilerin ruhi ve sosyal boyutları ve bireysel ve toplumsal ahlaki sorumluluklarla entegrasyonu eş zamanlı ele alınmamıştır. Ayrıca modern aile krizleri ve klasik etik düşünürlerin anlamlı ve değerli önerileri arasında yeterince pratik, pragmatik, güncel ve canlı köprüler kurulduğu söylenemez. Görüldüğü kadarıyla pek çok çalışma aileyi, psikolojik ve sosyolojik olarak teknik boyutta dikkate almakta klasik kaynakları yüzeysel olarak aile eğitimi çerçevesinde yorumlamakla yetinmektedir. Bu makale, klasik İslam ahlâk felsefesinin ontolojik ve etik boyutlarını birinci derecede ele alarak, modern aile krizlerine yönelik bir bazı çözüm önerilerini etik bir çerçeve içerisinde sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmada Gazâlî, İbn Miskeveyh ve Nasîrüddîn Tûsî'nin temel metinlerinden aile ile ilgili ahlâkî ve ontolojik kavramlar çıkarılacak; aile kurumunun varlık temellerini, birey-aile-toplum ilişkilerini ve ahlâkî sorumluluk ve erdem perspektifleri tartışılacaktır. Ardından, modern aile kriz örnekleri (örn. boşanma, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde kopukluk, cinsiyet rolleri çatışması vb.) üzerinden bu klasik perspektiflerin nasıl bir etik yaklaşım sunabileceği analiz edilecektir. Bu bağlamda araştırmanın temel soruları:

1. Gazâlî, İbn Miskeveyh ve Nasîrüddîn Tûsî aile kurumunun ontolojisini nasıl tanımlarlar?
2. Bu düşünürlerin aileye ilişkin etik ilkeleri (sadakât, merhamet, adalet, sorumluluk vb.) nelerdir ve bunlar modern aile yapılarıyla çatışan sorunlara nasıl yaklaşır?
3. Modern aile krizleri açısından bu klasik prensipler ne tür çözüm yolları sunabilir?

Araştırmada nitel araştırma yöntemi, metin incelemesi (tefsir, tercüme, yorum), karşılaştırmalı felsefi analiz ve etik teori yöntemleri uygulanmıştır. Klasik eserlerin orijinal metinleri ile çevirileri üzerinden, modern sosyal bilim verileriyle doğrudan bağlantı kurulmadan önce etik ilkelerin doğru anlaşılması amaçlanacak, bu bağlamda ilgili düşünürlerin konuyla ilgili eserleri incelenerek temel araştırma soruları üzerinden metinler irdelenecektir.

Araştırmada yapısal olarak öncelikle klasik İslam ahlâk felsefesinde aile ontolojisinin kurucu kavramlarını (insan, toplum, ruh, akıl, kalp, sorumluluk) ele alınacak daha sonra İbn Miskeveyh, Gazâlî ve Nasîrüddîn Tûsî'nin aile etiği üzerine öğretilerini detaylandıracağız. Diğer bölümde modern aile krizlerini kavramsal olarak tanımlayıp örnekleyerek klasik etik ile nasıl bir diyalog kurulabileceği gösterilecektir. Son bölümde sonuç olarak klasik İslam düşüncesinden hareketle modern aileye ilişkin etik öneriler sunulacak ve sınırlılıklar ile geleceğe dönük araştırma alanları belirlenecektir.

Sonuç olarak İbn Miskeveyh (ö. 1030), İmam Gazâlî (ö. 1111) ve Nasîrüddîn Tûsî (ö. 1274) aileyi sadece kurumsal ve sosyolojik ya da biyolojik bir zemin olarak değil aynı zamanda erdemli insanın tekâmülü için vazgeçilemez bir varoluş alanı olarak görmektedirler. Özellikle dikkat edildiğinde İbn Miskeveyh için *aile ideal erdemli toplumun küçük bir numunesi* diğer bir deyişle *âlem-i sagîri*, İmam Gazâlî için ise *nefsin terbiyesi ve tekâmülü için özel ihtisas ile talim alanı*, Nasîrüddîn Tûsî için ise *meveddet (sevgi) ile örülü doğal topluluk* imkanındır. Bu şekilde kapsayıcı bir perspektife sahip önemli değerlendirme ve tavsiyelerde bulunan klasik İslam filozoflarının aileye dair ilkeleri günümüz meselelerine yol gösterici bir teklif olarak sunulması gerekmektedir.

1. Modern Aile Krizlerinin Ampirik ve Ontolojik Analizi

Çalışmanın amacı doğrultusunda klasik ahlaki ilkelerin çözüm olarak sunulduğu güncel aile krizlerinin daha somut olarak göz önünde bulundurulması izlenen ölçümlerin dikkatlere sunulması gerekmektedir. Bu bölüm, klasik felsefenin etik önerilerinin neden güncel ve gerekli olduğunu göstermek için modern aile krizinin somut boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.1. Türkiye'de Aile Krizinin Nicel Boyutları

Modern aile krizlerinin nicel boyutunu anlamak için TÜİK verileri, boşanma oranlarındaki artışı somut bir şekilde gözler önüne sermektedir. Son yıllarda boşanma sayıları ciddi bir artış göstermiştir; örneğin, 2023 yılında 171,9 bin olan boşanma sayısı, 2010'daki 118,6 bin sayısına göre yüzde 45'lik bir artışa tekabül etmektedir. 2024 yılı verilerine göre ise bu sayı 187 bin 343'e yükselmiştir. Evliliğin ilk 5 yılında gerçekleşen boşanmaların oranı 2024 yılında yüzde 33,7 ile dikkat çekici bir seviyededir.⁸

Bu istatistiksel veriler incelendiğinde boşanma oranlarının neredeyse tamamında temel nedenin “geçimsizlik” olduğu görülmektedir. Boşanmaların %96'sının “geçimsizlik” olarak kaydedilmesi toplumsal barış ve bütünlük açısından önemli bir tehlike sinyali anlamına gelmektedir. Bu durumu çok yönlü dikkate almak gerekir. Temelde aile krizinin altında sadece ekonomik ya da hukuki bir gerekçeden ziyade, derin bir etik ve psikolojik boşluk olduğunu da dikkate almak gerekmektedir. Bu “geçimsizlik” kavramı, bireyler arasındaki duygusal ve ahlaki bağların zayıfladığına ya da seyreldiğine, karşılıklı hoşgörü, anlayış ve fedakârlık kültürünün toplumda giderek etkisini yitirdiğine işaret etmektedir.⁹ Bu bağlamda, modern bireyin kişiselilik anlayışı, daha narsistik bir karaktere yönelerek, ortak yaşamın getirdiği karşılıklı sorumlulukları ve iş-aile dengesini zorlaştırmakta, aile içi ilişkilerin daha kırılgan ve dayanıksız hale gelmesine neden olmaktadır. Geleneksel kolektif bağların yerini, kişisel çıkarlarını önceliklendiren bireysel beklentilere bırakması, aile içinde “sessiz çatışmalara” ve duygusal kopukluğa yol açmaktadır.¹⁰ Bu

⁸ Karaca, “Türkiye’de Değişen Aile Yapısı”; Naciye Güven-Ahmet Köroğlu, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Çocukların Sosyal Uyum: Trabzon İli Örneği”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, (06 Eylül 2023), 1-3; Yeşil, “Sosyal Veri | Dönüşen Algılar: Türkiye’de Evlenme ve Boşanma” (17 Temmuz 2024); TÜİK, “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024” (24 Şubat 2025); TÜİK, “İstatistiklerle Aile, 2024” (14 Mayıs 2025).

⁹ Bayer, “Ailede Yaşanan Anlaşmazlıklar ve Çözüm Önerileri Conflicts in Family and Proposals for its Resolution”, 217-218; Avcı, “Kolektiviteden Bireyciliğe Geçiş”, 2641-2642; Ayrıca bk. Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Versus Kitap, 2009), 8-9 vd.; Zygmunt Bauman, *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds* (Oxford: Wiley, 2013), 8; Robert D Putnam, “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, *Journal of Democracy* 6/1 (1995), 65.

¹⁰ Christopher Lasch, *Narsisizm Kültürü: Umutların Azaldığı Bir Çağda Amerikan Yaşamı*, çev. Suzan Öztürk-Ü. Hüsrev Yolsal (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2006), 272-276; Bayer, “Ailede Yaşanan Anlaşmazlıklar ve Çözüm Önerileri Conflicts in Family and Proposals for its Resolution”, 215-216; Avcı, “Kolektiviteden Bireyciliğe Geçiş”, 216 vd.

zincirleme dönüşüm, makalenin klasik ve modern yaklaşımlar arasında kurmayı hedeflediği köprüyü güçlendirmektedir.

Yıllara Göre Türkiye'de Boşanma İstatistikleri (2010-2024) dikkate alındığında 2010 yılında boşanan çift sayısının genel nüfusa oranı binde 118,6 ve kaba boşanma hızının yüzde 1,62 olduğu görülürken; 2023 yılında bu rakamların binde 171,9 ve yüzde 2,01 ve 2024 yılında ise söz konusu oranların binde 187.3 ve yüzde 2,19 gibi çarpıcı bir yükseliş gösterdiği fark edilmektedir.¹¹

1.2. Krizin Sosyolojik ve Psikolojik Temelleri

Modern aile krizinin ampirik boyutlarının ötesinde, bu krizin altında yatan sosyolojik ve psikolojik dinamikler bulunmaktadır. Modernleşme ve küreselleşme süreci, geleneksel toplumlardaki kolektif bağları zayıflatmış ve bireyselleşmeyi ön plana çıkarmıştır. Bu durum, bireylerin aile ve evlilik kurumlarına yönelik beklentilerini de derinden değiştirmiştir. Kariyer odaklı yaşam biçimleri ve ekonomik zorluklar, bireyleri daha pragmatik davranmaya iterken, bu davranış kalıpları evlilik gibi kolektif bağlar kurmayı zorlaştırmaktadır. Bu, evlilik sayılarındaki azalmaya ve ortalama ilk evlenme yaşının yükselmesine yansımaktadır.¹²

Aynı zamanda, değişen toplumsal cinsiyet rolleri de aile yapısını dönüştürmektedir. Kadınların iş hayatına daha fazla katılması, geleneksel ev içi görev dağılımını ve ataerkil yapıyı değiştirmekte, bu durum aile içinde yeni rol çatışmalarına neden olabilmektedir.¹³ Bu değişimler, uyum sağlanamadığı takdirde aile içi “sessiz çatışmalar” a ve duygusal mesafenin artmasına yol açmaktadır.¹⁴

Boşanma ve velayet çatışmalarının en trajik sonuçlarından biri de çocukların maruz kaldığı psikolojik travmalardır. Literatür, aile içi ihmal ve istismarın çocuklarda depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu gibi ciddi sorunlara yol açabileceğini göstermektedir.¹⁵ Bu durum, klasik İslam ahlak felsefesinde fitratın bozulması olarak ifade edilen kavramla doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. Bu bağlantı, krizin sadece sosyal bir olgu olmaktan öte, insan doğasına yönelik derin bir ontolojik yozlaşma olduğunu göstermektedir.

¹¹ TÜİK, “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024” (24 Şubat 2025); TÜİK, “İstatistiklerle Aile, 2024” (14 Mayıs 2025).

¹² Bayer, “Ailede Yaşanan Anlaşmazlıklar ve Çözüm Önerileri Conflicts in Family and Proposals for its Resolution”, 217; Avcı, “Kolektiviteden Bireyciliğe Geçiş”, 2646-2647, 2652; Güven-Köroğlu, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Çocukların Sosyal Uyumu”, 3; Ali Çarkoğlu-Ersin Kalaycıoğlu, *Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet* (Türkiye: TÜBİTAK – SOBAG, 2013), 7.

¹³ Güven-Köroğlu, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Çocukların Sosyal Uyumu”, 2-3.

¹⁴ Anthony Giddens, *Mahremiyetin Dönüşümü*, çev. İdris Şahin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 61-63; Çarkoğlu-Kalaycıoğlu, *Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet*, 4-5.

¹⁵ Öngider, “Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri Effects of Divorce on Children”, 141 vd.

2. Klasik İslam Ahlâk Felsefesinde Aile Ontolojisinin Kurucu Kavramları

İslam düşünce dünyası Kur'an ve nebevi sünnet gibi temel kaynaklarından aldığı motivasyonla insan ve hayatını sadece biyolojik bir varlık olarak değil ruhsallığı ve kutsal ile olan bağıntısıyla birlikte manevi misyonunu da dikkate alan bir düşünce karakteristiği arz eder. Bu karakter insanlık tarihinin felsefi marifetleriyle harmanlanarak kendi entelektüel ve kültürel kabiliyetleriyle işlevselleşerek insana anlamlı, değerli ve varoluşsal misyonuna uyumlu bir yaşam alanı hazırlar. Bu yaşam alanının en sağlıklı ve vazgeçilemez atmosferini tabi ki aile kurumu tesis etmektedir. Ailenin varlığı insanın temel varoluşsal gereksinimidir. Miskeveyh Gazali ve Nasîrüddîn Tûsî gibi düşünürler, insanın ontolojik yapısını, ruhun erdemlere yönelmesini ve toplumsal düzenin sürekliliğini açıklarken aileyi kurucu bir bağlam olarak kabul etmişlerdir. Bu yaklaşım, aileyi insan için sağlıklı bir habitat ve ahlâkın gelişmesi için verimli bir iklim olarak görmeye imkân tanır. Sağlık bir aile ortamında yetişen bireylerin karakteri, toplumsal bütünlük, tutarlılık ve dayanışma içerisinde gelişir. Ayrıca bireysel gelişim ve ruhsal iyi oluş gibi temel yeterlilikler, aile içinde ve aile bireyleri arasındaki temel ilişkiler ağı üzerinde tezahür eder.

Özellikle Klasik İslam ahlak düşüncesinde aile kurumunun ontolojik temelleri, insanın metafizik mahiyetine ilişkin bir dizi kurucu kavram üzerine inşa edilmiştir.

2.1. İnsan (el-insân) ve Ailenin Ontolojik Temeli

İslam düşüncesinde “insan”, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak tanımlanır; yaratılış itibarıyla toplumsal bir tabiata sahiptir. İbn Miskeveyh, insanın kemâle ermesinin (*istikmâl*) ancak toplumsal bir varlık (*medenî bi't-tab'*) olması sayesinde mümkün olduğunu belirtir.¹⁶ O'na göre insan topluma karışmalı ve adalet, fazilet, sevgi gibi temel erdemleri bilfiil hale getirmelidir. Bu da inzivaya çekilerek ya da yalnız başına kalarak değil ancak toplumla iç içe olarak gerçekleşir. İffet, yiğitlik, cömertlik gibi temel erdemler bu sayede bizzat yaşanır ve idrak edilir.¹⁷ Bu çerçevede aile kurumu da insanın eksikliklerini ve temel ihtiyaçlarını giderdiği en sağlıklı ortamı sağlamaktadır. İbn Miskeveyh, *Tahzîbü'l-Ahlâk* adlı eserinde bu durumu şu şekilde temellendirir: “İnsan, yiyecek, giyecek ve barınak gibi temel ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz. Bu ihtiyaçlar, ancak toplum içinde iş bölümü (*i'timâd müstakîl*) ile mümkün olur”¹⁸

¹⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, çev. A. Şener v. dğr. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983), 34, 105; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub İbn Miskeveyh 421/1030, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, thk. Cihat Tunç çevirenler: Abdulkadir Şener İsmet Kayaoğlu (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 45, 132.

¹⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 46; İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, 35.

¹⁸ İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, 122; İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 155.

Öte yandan Gazâlî de insanın yalnız başına var olamayacağını ve yakınlık ve dostluğa ihtiyacının olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹ aileyi tekâmül sürecinde insanın kendisini arındırması, olumsuzluklardan yalıtması ve terbiye etmesi (*riyâzatü'n-nefs*) sahası olarak görmektedir.²⁰ O, somut olarak aileyi; bireysel, toplumsal ve kutsal değerlerin elde edebileceği özel bir mücadele alanı (ma'mel) olarak tasvir eder. Hatta neredeyse bu uğurda verilen emek, çaba ve fedakarlıkların toplum için yapılan kutsal bir sadaka ve Allah yolunda cehdetmekten daha üstün bir meziyet olarak değerlendirir.²¹

Nasîruddin Tusî ise; Ahlâk-ı Nâsirî adlı eserinde öncelikle Fârâbî'ye referansla fizikten psikolojiye varlıkların var oluş biçimlerini inceledikten sonra bitki, hayvan ve insanın varlıklandırma esnasında temel ihtiyaçlarını detaylıca arz eder. Bitkiler ve hayvanların varlıklarını devam ettirmek için karşı cinse muhtaç olduklarını fakat belli bir olgunlukla birlikte kendi başlarına var olabildiklerini belirtir. İnsan ise tıpkı bitki ve hayvanlar gibi fiziksel anlamda kadın ve erkeğin birleşmesine muhtaç olduğu halde var olmak ve varlığını devam ettirmek için kendi türünün sosyo-kültürel kompozisyonuna hayatı boyunca ihtiyaç duymaktadır. Tusî bu durumu şöyle ifade eder: “*Ancak insanlar birbirilerine yardım ettiklerinde, her biri bu önemli işlerin biriyle, kendisine yetecek miktardan fazla meşgul olduğunda ve fazla miktarı vermek ve başkalarının çalışmasından bedel almakla muamelede (ilişkilerde) adalet kanununu gözettilerinde, o zaman geçim araçtan hazır olmuş olur; bireylerin birbirinin ardından gelmesi ve türün bekası olduğu gibi sağlanmış ve düzenlenmiş olur.*”²² Öte yandan Tusî' nin vurguladığı kadarıyla insanların birbirinden farklı farklı yaratılması ve mizaçlarının farklılığı; toplumda ilgilenilen, rağbet görülen mesleklerin çeşitliliğine bu da toplumsal anlamda adil iş bölümüne dönüşmektedir. Böylece genel olarak insanın ihtiyaç duyduğu sanatların hiyerarşik çeşitliliğiyle birlikte toplum için ihtiyaç duyun birçok sanat ve zanaat insanların hizmetine hazır bir şekilde sunulabilmektedir.²³

Görüldüğü kadarıyla insan aile olmadan kendi varlığını devam ettirememekte, varoluşsal kabiliyetlerini ve gelişimini ancak aileyi de içinde barındıran bir toplumsallık içerisinde gerçekleştirebilmektedir. Bu nokta da aile insanı sonradan eklenen bir araz değil varoluşsal zati bir gereksinimdir. Filozofların vurguladığı haliyle aile; erdem teorilerinde, adalet, yardımlaşma, merhamet gibi temel erdemlerin en yoğun tecrübe edildiği sahadır.

¹⁹ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzali 505/1111, *İhyau ulumi'd-din*, thk. trc.: Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 2/475.

²⁰ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzali 505/1111, *Kimya-yı saadet*, thk. trc.: A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1969), 384, 399; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzali 505/1111, *İhyau ulumi'd-din*, thk. trc.: Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 3/156 vd.

²¹ El-Gazzali, *Kimya-yı saadet*, 216, 224.

²² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 238.

²³ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 239.

2.2. Toplum (mücteme') ve Ailenin Sosyal Boyutu

Filozoflar, insanı Aristotelesçi geleneği takip ederek *el-insânü medenîyyün bi't-tab'* (insan doğası gereği medenî/sosyal bir [canlı/hayvan] varlıktır) şeklinde tanımlar.²⁴ İbn Miskeveyh, *Tahzîbü'l-Ahlâk* adlı eserinde bu durumu şu şekilde temellendirir: “Bu insani iyilikler ve bunların nefisteki melekeleri çok olup tek insanın onların hepsini yerine getirmesi gücünün üstünde olduğundan bir insan topluluğunun onları yüklenmesi gerekir. Bu yüzden insanların sayıca çok olmaları bu ortak mutluluklara ulaşmak ve aynı zamanda birbirleriyle yardımlaşarak eksiklerini tamamlamak için bir topluluk teşkil etmeleri de icap eder. Böylece aralarında iyilikler ortak ve mutluluk da paylaşılmış olsun. Onlardan her biri bir görev yapsın ve topluluğun yardımlaşmasıyla insani mükemmellik, hepsi için gerçekleşsin.”²⁵

Aile, bu toplumsal yapının ilk, temel ve en doğal halkasıdır. Nasîrüddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*'de bu fikri daha da geliştirerek aileyi, toplumun küçük bir modeli (*ümme'tün sugrâ*) olarak kavramsallaştırır. Ona göre aile içindeki roller (baba, anne, çocuk), toplumsal hiyerarşinin ve adalet anlayışının (*'adâlet*) bir başlangıç numunesini oluşturur.²⁶

Aileden mahalleye, mahalleden şehre ve şehirden de tüm kâinatın hâkimi ve reisi olan mutlak varlığa (reîs-i rüesâ) uzanan bu hiyerarşi; birey, toplum ve kutsal arasında doğrudan anlamlı bir bütünlük içerisinde resmedilir. Bu bütünlüğün temel kavramı dolaylı olarak tevhid anlayışına da referans olan adalet kavramıdır. Bireyde, ailede, toplumda, şehirde ve tüm alemde içkinleşen adalet kavramı insan, toplum ve tanrı arasında hakikat merkezli bir mahiyete dönüşür. Söz konusu kuşatıcı hakikatın temel dayanağı yetkinliktir. Yetkinliğin elde edilmesi özel bir ilimle ‘siyaset felsefesi’ (medenî hikmet) le mümkün olur. İnsan bu ilme sahip olduğunda başta adalet olmak üzere temel varoluşsal erdemleri de elde ederek üstün düzen ve nizama tabi olunmakta bu ilimden mahrum kaldıkça da yetkinliğini kaybederek zulüm ve karanlıkta kalarak fesada sebep olmaktadır. Bu ilme sahip olanlar başta bireysel yetkinliğini kazanmakta, ardından aile ve toplumsal olgunluklara ve nihai olarak tanrısal yetkinliği idrak edecek kemale ulaşmaktadır. Özetle bütün bir varlığı anlamlandıran ve metafiziksel temelleri olan bu siyaset ilmine sahip olmak insn ve toplum için iyilik düzeni ve insanın gücü ölçüsünde kötülülere korunmasını sağlayan özel bir talim değeri taşımaktadır. Bu talim tabiki dengeli ve düzenli bir toplum içerisinde işlevsel hale gelebilir.²⁷

Öte yandan Tusi, tıpkı Fârâbî gibi aile ve toplumu insan vücudundaki organların uyumluluğu ile eşleştirmekte sağlık bir insanın vücudundaki azaların yönetim hiyerarşisi ve uyumluluğuna benzer şekilde aile ferdlerinin ve şehrin mensuplarında

²⁴ Aristotle, *Politics*, thk. C. D. C. Reeve (Indianapolis, Ind: Hackett Pub, 1998), 4 (Book I, 1253a).; Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), 9.

²⁵ İbn Miskeveyh, *Ahlakî Olgunlaştırma*, 22; İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 31.

²⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 244.

²⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 243-244.

kendilerinden sorumlu olan yöneticilere uyum sağlamasının sağlıklı birey toplum düzeni için gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Madem organlar bir bütünlük içerisinde çalışabilmek için birbirine muhtaçtır aynı şekilde insanlarda dengeli bir yaşam sürdürmek için iş bölümüne ayrılmış ihtiyaçların tedariki için birbirlerine ve toplumsal diğer kurumların varlığına muhtaçtırlar.²⁸

2.3. Ruh ve Ahlaki Terbiye

Klasik İslâm ahlâk felsefesinde aile, yalnızca toplumsal bir kurum değil, bireyin ruhsal gelişimi ve ahlâkî terbiyesinin ilk mekânıdır. Aile ortamında ilk temelleri atılan karakter, insanın ruhî istidadının açığa çıkmasına ve toplumsal ahlâkın inşasına doğrudan etki eder. Bu bağlamda İbn Miskeveyh, ruhu, akıl, öfke ve şehvet güçlerinden oluşan basit bir cevher olarak tanımlayarak ahlâkî kemalin ancak bu güçlerin dengelenmesiyle sağlanabileceğini vurgular. Ona göre aile, bireyin ruhundaki bu güçleri erken yaşta düzenlemeye imkân veren bir “ahlâk mektebi”dir.²⁹

Gazzâlî, İhyâ’ ‘Ulûmî’ d-Dîn’de ahlâk eğitimi kalbin saflaştırılması ve kötü huyların izalesi süreci olarak temellendirir. “Riyâzatü’n-nefs” kavramıyla ifade ettiği bu süreç, ailede başlayan ve topluma yayılan bir ruh terbiyesidir. Ona göre ebeveynin çocuk terbiyesindeki rolü, yalnızca bilgi aktarmak değil; sabır, merhamet, adalet gibi ahlâkî değerleri yaşayarak aktarmaktır. Böylece ruhun tezkiyesi, bireysel bir çabanın ötesinde, aile içi ilişkilerin ahlâkî bir zeminde düzenlenmesiyle bütünlük kazanır.³⁰

Nasîrüddîn Tûsî (ö. 672/1274) de Ahlâk-ı Nâsırî’de ruhun üç temel kuvvetini (aklî, gadabî, şehvî) dengede tutmayı ahlâkın esası olarak görür. Ona göre bu denge, ailede kazanılan alışkanlıklar ve eğitimle desteklenmelidir. Tûsî, “te’dîb” kavramıyla çocukların ruhî yapısını doğru istikamete yönlendirmeyi, toplumsal istikrarın ve ahlâkî düzenin temeli sayar.³¹

3: Modern Aile Krizlerine Karşı Klasik İslam Ahlak Felsefesinin İlkeleri

3.1. Modern Aile Krizleri Karşısında Klasik Ahlâk Anlayışının Onarım İmkânı

Modern ailenin temelini sarsan yapısal ve manevi krizler (Boşanma, çocuklar travmaları, nesep bağlarının dezenformasyonu, hiyerarşi ve otorite boşluğu, cinsiyet rollerindeki yer değişimi ve muhtelif manevi erozyonlar), Batı düşüncesi geleneğinde genellikle sosyolojik veya psikolojik vakıa olgularıyla ele alınmaktadır. Klasik İslam Ahlâk Felsefesi ise, İbn Miskeveyh, Gazzâlî ve Nasîrüddîn Tûsî ekseninde, bu krizlere karşı aileyi sözleşmeye dayalı salt kurumsal birliktelikten ziyade, bireysel ve toplumsal mutluluğun (*saadet*) merkezîleştiği bütüncül ve maneviyat temelli yönetsel bir birim olarak konumlandıran ontolojik ve pratik bir yaklaşım sunar.

²⁸ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 190-191.

²⁹ İbn Miskeveyh, *Ahlakî Olgunlaştırma*, 116, 120, 137, 164-165.

³⁰ El-Gazzali, *İhyau ulumi’ d-din*, 1974, 3/156 vd.

³¹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 208 vd.

Bu klasik yaklaşımın anahtar kavramı, felsefi metotla yazılmış ahlak kitaplarında ev idaresini ve aile ahlakını ifade eden temel bir terim olan **Tedbîrû'l-Menzil**'dir.³² Bu kavram, ailenin tesadüfi, yüzeysel, salt duygusal bağlardan oluşmadığını, aksine gerçekçi, rasyonel, etik ve idari sorumluluğa tabi bir mikro-kozmos olduğunu ileri sürer. Zaten İslam Ahlak felsefecileri teorik felsefenin (Metafizik) kazanımlarını (özellikle tümeller düzeyinde) bireye uygulandığında ahlaki, aileye uygulandığında Tedbîrû'l-Menzili (Ev İdaresi) ve topluma uygulandığında Siyaset ilmi olmak üzere üç ana kısma ayrılmıştır. Buradan hareketle Nasîrüddîn Tûsî, İbn Miskeveyh'in bireysel ahlak sistemini esas alarak yazdığı *Ahlâk-ı Nâsirî* isimli eserine pratik felsefenin diğer iki ana kısmı olan aile (*Tedbîrû'l-Menzil*) ve siyaset ilimlerini (*Tedbîrû'l-Medîne*) ekleyerek, ahlâk araştırması alanını kurumsal ve yönetsel boyutlarla genişletmiştir.³³ Bu genişleme, ailenin, bireysel faziletlerin kazanılması ve uygulanma alanı olmasının yanı sıra ahlakın gerçekçi ve pratik tesisi için de toplumsal adaletin ön şartı ve temeli olarak görülmesi anlamına gelir. Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'deki ev idaresine ilişkin görüşleri büyük ölçüde İbn Sînâ'nın bu konudaki risalesine ve çocuk eğitimine ilişkin görüşleri ise İbn Miskeveyh'in çocuk eğitimi anlayışından alınmıştır.³⁴

Bu kapsayıcı bakış açısı, modern aile krizlerinin kökenine dair önemli bir analiz imkânı vermektedir. *Tedbîrû'l-Menzil* sadece sınırlı ve kısıtlı bir hücreyi idare etmek anlamına gelmemekte; bireyin nefis disiplinini ve toplumun adaletini sağlayan bir ön şart olarak, ahlaki kontrol ve toplumsal düzen ve denge ihtiyaçlarını da dikkate almaktadır. İbn Miskeveyh'e göre tüm faziletlerin itidal noktası olan ana erdem olarak adaletin,³⁵ dengesini kaybetmesinde dolaylı olarak ailenin yönetimindeki başarısızlıkların etkisi olacaktır. Çünkü adaletin gereği için istenen olgunluk şartları ancak sağlıklı bir aile ortamında inşa edilmeye müsaittir. Aksi halde nefsin kuvvetlerinde itidal sağlanamayacak, bireyin *saadet* yolculuğunu engelleyen yapısal bazı bozukluklar ortaya çıkacaktır. Böylelikle, Klasik İslam Ahlak Felsefesi, modern aile yapısını bireysel, dogmatik, hedonistik ve egoistik tatmin ve fayda aracı olmaktan çıkarmakta, aksine erdemlerin hiyerarşisinin (*fazilet*) restore edildiği; başta adalet, şefkat ve merhamet gibi erdemlerin inşa edildiği, varoluşsal tekâmülün özenle gözetildiği, doğal huzur ve mutluluğun temin edildiği tabi bir gerçeklik haline dönüştürmektedir. Böylece insanın temel ontolojik misyonunu yerine getirmek için uygun ortamlar hazırlanmış olur, Öte yandan bu tabii ortamda insan için manevi varoluşsal sorumlulukların ifa edildiği, bio-

³² Mustafa Çağrı, "Tedbîrû'l-Menzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/260-261.

³³ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 185-231; Anar Gafarov, "Ahlakın Kaynağı Bağlamında Bir Değer Olarak Aile: Nasiruddin Tusi Merkezli Bir Analiz", *Beynâlxalq Metafizika Mərkəzi Metafizika jurnalı* 4/1 (2021), 10.

³⁴ Gafarov, "Ahlakın Kaynağı Bağlamında Bir Değer Olarak Aile: Nasiruddin Tusi Merkezli Bir Analiz", 10; Kasım Barman, *İslam Felsefesinde Aile Ahlakı-Nasiruddin et Tusi Örneği*-(Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 50.

³⁵ İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, 23-24.

psikolojik olgunlukların kazanıldığı, yetkinleşme süreci içinde epistemolojik dengesine ulaşılan bir esenlik, dinginlik ve kemal fırsatının ortaya çıktığını söylemek gerekir.³⁶

3.2. İbn Miskeveyh: Modern Eşitsizlikler Karşısında Adalet, Nefs Disiplini ve Ülfet

İbn Miskeveyh'in ahlak felsefesinin merkezinde, evrensel düzlemde bireye ve oradan topluma uzanan bütüncül bir **Adalet** tasavvuru vardır. *Tehzibü'l-Ahlâk*'ta adalet, tüm faziletleri dengeleyen ve aşırılıklardan koruyan ana erdem olarak tanımlanır. Bu, aile ontolojisi için kritik bir başlangıç noktası sunar, zira ailenin işleyişindeki denge, sadece eşler arasındaki yasal veya duygusal uzlaşmayla değil, tüm evreni kuşatan ilahi bir düzenle bağlantılıdır.³⁷

Modern ailedeki en büyük krizlerden biri olan **ilişki dengesizliği** (eşler arası rol dengesizliği, duygusal ve ekonomik yük paylaşımındaki eşitsizlik), yine Miskeveyhçi Adalet kavramı ile ele alınabilir.³⁸ Miskeveyh, insanın varoluşsal temel fiilinin ayırt etme ve düşünme gücünde ortaya çıktığını belirtir.³⁹ Bu güç, nefs-i şehvî'ye (hayvani nefis) hizmet eden bir köle değil, asil ve yönetici bir güçtür.⁴⁰ Miskeveyh, insan eylemlerini iyileştirmeyi amaçlar; aksi takdirde insan, ahlaki görevlerini yerine getirmeyen ve bu yüzden palanga vurularak eşek yerine kullanılan bir ata benzetilir. Bu durum, aile hayatında adaletin sağlanmasının, bireyin nefsinin terbiye etmesi (kendi nefsinin, kızgın ve hayvani nefsinin eğiten insan örneği)⁴¹ ve düşünme gücünü ilim ve doğrulukla beslemesi⁴² gerektiğini gösterir. Aile, bu nefis disiplininin ilk uygulama alanıdır.

Adaletin fiilî uygulama alanlarından biri ise Miskeveyh'te **Ülfet** (dostluk, sevgi, yakınlaşma) erdemi üzerinden tesis edilir. Klasik felsefede *ülfet*, birliği sağlayan manevi yakınlık ve aşinalık olarak görülür. İbn Miskeveyh, sevgi türlerini analiz ederken, iyiliğe dayanan sevginin yavaşça oluşup yavaşça çözüldüğünü, oysa menfaatlere dayanan sevginin yavaşça oluşup daha hızlı çözüldüğünü belirtir.⁴³ Bu analiz, modern ailenin menfaat, merak ve geçici duygusallık üzerine kurulu zayıf bağlarına karşı, *iyilik ve erdem* temelinde inşa edilmiş güçlü ve kalıcı bir dostluk ya da vefa erdemini (*ülfet*) gerekli kılar.⁴⁴

³⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 29-31.

³⁷ İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 22-24; İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 32-35.

³⁸ İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 29-30; İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 39-41.

³⁹ İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 22, 24; İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 32 vd.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 46; İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 60.

⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 54; İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 41.

⁴² İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 57-58; İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 57-58.

⁴³ İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 122-124; İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 155-157.

⁴⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*, 173 vd.; İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 137 vd.

3.3. Gazâlî: Modern Manevi Boşluk Karşısında Manevi Disiplin ve İstikrar

İmam Gazâlî, *İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn* ve *Kimyâ-yı Saâdet* gibi eserlerinde, ahlak felsefesi çerçevesinde içsel arınma, nefis terbiyesi ve manevi disiplin yoluyla ailenin muhtemel krizlere karşı dayanıklılığını artırmayı hedefler. Modern ailenin karşı karşıya kaldığı en ciddi kriz, ailenin kendi ülfet ve ünsiyet tabiatının aksine dışsal ve mekanik kalıplarla tesis edilmeye çalışılan standart paketleme modellerine indirgenmesidir. Böylece çocuklara **değer** temelli bir **disiplin** aktarımında boşluklar ve süreç içinde ortaya ciddi manevi erozyonlar çıkmaktadır. Gazâlî, bu eserlerinde, bireysel ve dolaylı olarak ailevi mutluluğa ulaşmanın temel eksenlerini sunar: **İlim Öğrenmek, Taharet** (İçsel ve dışsal temizlik) ve **Emr-i Ma'ruf ve Nehy-i Münker** (İyiliğin emredilmesi ve kötülüğün yasaklanması).⁴⁵

3.3.1. Taharet ve Nefs Terbiyesi

Gazâlî'ye göre, ebeveynlik görevi sadece bilgi aktarımı değil, öncelikle **Taharet** (Ruhun ve bedeninin temizliği) kavramına yapılan vurgu ile kalbin ıslahını esas alır.⁴⁶ Kalbin gıdası ilim ve hikmettir; ilimden mahrum bir kalp ise manen ölüdür ve dünya sevgisi ile mal düşkünlüğü bu kalbin güçlerini zayıflatır.⁴⁷ Gazâlî'nin bu yaklaşımı, modern aile yapılarının dışarıdan yüklenilen modellerine karşı, öncelikle 'içsel arınma' yoluyla değer ve disiplin temellerini önceleyen daha köklü bir model önerir. O, ilim tahsil etmenin her Müslümana farz olduğunu hatırlatır.⁴⁸ Zira "insanı hayvandan ayıran özellik sadece ilimdir".⁴⁹ Ailenin birincil görevi, çocukların nefislerini kibir, riya, hased ve gurur gibi helak edici sıfatlardan korumaktır, ki bu da Taharetin en önemli parçasıdır.⁵⁰

3.3.2. Emr-i Ma'ruf ve Nehy-i Münker: Otoriteyi Yeniden Tesis Etmek

Manevi krizlere karşı Gazâlî'nin getirdiği ikinci yapısal çözüm, **Emr-i Ma'ruf ve Nehy-i Münker** prensibinin hane içine bil fiil uygulanmasıdır.⁵¹ Gazâlî, bu ilkenin hem aile içi düzen hem de toplumsal ahlaki düzeyin korunması için zorunlu bir sosyal vazife olduğunu vurgular.⁵² Bu ilkenin aile içindeki uygulaması, modern otorite boşluğuna karşı etik bir denetim ve disiplin koyma imkânı sağlar. Gazâlî, Ali İmran suresinde: "*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*"⁵³ ayette bahsedilen ilkeleri dikkate alarak kurtuluşun ancak iyiliği emir ve kötülüğü nehiy düsturunda yattığını belirtir. Bu, ailenin sadece iç ahlakını değil, dış

⁴⁵ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzali 505/1111, *İhyau ulumi'd-din*, thk. trc.: Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 1/15 vd., 335 vd.; *İhyau ulumi'd-din*, 1974, 2/753 vd.; *Kimya-yı saadet*, 90, 93, 332.

⁴⁶ El-Gazzali, *Kimya-yı saadet*, 93; el-Gazzali, *İhyau ulumi'd-din*, 1974, 1/334 vd.

⁴⁷ El-Gazzali, *İhyau ulumi'd-din*, 1974, 1/55-57.

⁴⁸ El-Gazzali, *İhyau ulumi'd-din*, 1974, 1/5.

⁴⁹ El-Gazzali, *İhyau ulumi'd-din*, 1974, 1/55-57.

⁵⁰ El-Gazzali, *İhyau ulumi'd-din*, 1974, 1/59.

⁵¹ El-Gazzali, *Kimya-yı saadet*, 334-335 vd.

⁵² El-Gazzali, *İhyau ulumi'd-din*, 1974, 2/755-756 vd.

⁵³ "Meal-Kuran Yolu" (Erişim 03 Ekim 2025), Âli-i İmran 3/104.

dünyaya karşı duruşunu ve temizliğini de sürekli denetlemesi gerektiğini gösterir ve modern tüketim ahlakının aileyi içeriden çökertmesine karşı bir bariyer oluşturur.

3.4. Nasîrüddîn Tûsî: Modern Rol Karmaşası Krizine Karşı Yapısal Düzen ve Tedbir

Nasîrüddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî* eserinde, aile yönetimini (*Tedbîrü'l-Menzil*) ameli felsefenin yapısal bir parçası olarak konumlandırarak, modern ailedeki **rol ve sorumluluk karmaşasına** karşı rasyonel yönetim ve tanımlı erdemler hiyerarşisi sunar. Tûsî, aileyi sadece duygusal bir bağ değil, aynı zamanda idari disipline tabi, kaynakları rasyonel olarak yönetilen bir mikro-devlet olarak görür.⁵⁴

3.4.1. Eşin Yönetimi ve Kadınların Rolü

Tûsî'nin ev idaresi (*Tedbîrü'l-Menzil*) makalesinde, “**Eşin Yönetim ve İdaresi**” ve “**Çocukların Yönetim ve İdaresi**” gibi başlıklarla aile hiyerarşisini düzenler ve rollere net sınırlar çizer.⁵⁵ Tûsî, erkek (koca) için evde (aile) vücuttaki kalp gibidir, der. Tek bir kalbin iki vücudun hayat kaynağı olamayacağı gibi, tek bir erkek de iki evi kolaylıkla düzene koyamaz. Bu, erkeğin tek eşliliğe ve ailenin yönetimindeki merkezî rolüne yapılan vurguyu gösterir.⁵⁶

Kadınların rolüne gelince, Tûsî, erkeğin kadının zihnini sürekli evin önemli işlerini üstlenmesi, onun yararlarını göz önünde bulundurması ve geçim düzeninin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmesiyle meşgul edilmesi gerektiğini belirtir. Zira insan nefsi işsizliğe katlanamaz ve gerekli işlerden kaçınırsa, bu gerekli olmayan işlere yönelmeye yol açar. Bu, kadının evi düzenlemek, çocukları yetiştirmek ve hizmetçilerin işleriyle ilgilenmek gibi *Tedbîr* çerçevesinde aktif bir rol üstlenmesini gerekli kılar. Aksi halde eve zarar verecek şeylere yöneleceği endişesini ailenin yapısal düzenini olumsuz etkilemektedir.⁵⁷

3.4.2. Çocukların Eğitimi ve Rol Karmaşası Krizi

Tûsî'nin İbn Miskeveyh'ten de ilham aldığı pedagojik yaklaşımı, çocuk eğitimi ahlaki bir temele oturtur. Çocuklara, mal ve soyla ilgili olan niteliklerin değil, akıl, ayırt etme ve dinle hak edilen saygınlıkları tembihlemek gerekir. Çocuğa sünnetler ve dinî görevler öğretilmeli, bunları yapmaktan geri durmasıyla ilgili tedbirler alınmalıdır.⁵⁸

Tûsî'ye göre günümüzde hissedilen modern ailedeki rol karmaşasına karşı verilecek en net cevap, farklı sevgi ve saygı türleri arasındaki ayrımın net olarak belirli olmasıdır. Tûsî, başkan için baba tazimi gösterme, sultan hakkında arkadaş saygısı duyma veya akraba ve ana baba hakkında evlat sevgisi beslemenin karıştırılmasını; yani rol

⁵⁴ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 187 vd.

⁵⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 199-207.

⁵⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 202.

⁵⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 202.

⁵⁸ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 207-208.

karmaşasını “bilgisizlik ve mutlak bir bunaklık” olarak niteler ve bu durumun aile içinde “temel eğitimin düzensizliğine” işaret ettiğini belirtir.⁵⁹

Bu durum, modern ebeveynlikte sıkça görülen çocuklarla “arkadaş” olma eğilimine karşı net bir felsefi tavır ortaya koyar. Tûsî, sağlıklı otoritenin ve uygun sevgi ifadesinin sınırlarını netleştirmektedir. Çünkü evlat sevgisinin babanın sevgisinden eksik olduğunu, evlat sevgisinin *nedenli ve sebepli* olduğunu, oysa babanın sevgisinin *sebepsiz* ve daha güçlü olduğunu düşünmektedir.⁶⁰ Tûsî'ye göre rol belirsizliği, etik bir düzensizlikten ziyade, **bilişsel ve ahlaki bir kusurdur**.⁶¹

3.5. Klasik Felsefe Üçlüsünden Modern Krizlere Çözüm Önerisi

Üç düşünürün yaklaşımlarını, modern ailenin karşılaştığı krizlere tekil bir çözüm sunmak yerine, birbirini tamamlayan üç katmanlı bir ahlaki yapı oluşturduğu düşünülmelidir. Her ne kadar söz konusu sorun ve krizlere karşı her düşünürün spesifik olarak kendi eserlerinde hususi açıklamaları bulunmaktadır. Örneğin “Eyyühe'l-Veled” adlı risalesinde Gazâlî'nin çocuk eğitimine müstakil yaklaşımları bulunmaktadır.⁶² İbn Miskeveyh ontolojik temel ve nihai normu (Adalet ve Nefs Islahı), Gazâlî manevi altyapıyı ve motivasyonu (Taharet ve Emr-i Ma'ruf), Nasîrüddîn Tûsî ise rasyonel idari yapıyı ve pratik uygulama etiği (Tedbîr ve 12 Fazilet) sağlayacağı şekilde bir kompozisyon olarak birlikte düşünmek mümkün görünmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Klasik İslâm Ahlâk Felsefesi'nin aile ontolojisine yaklaşımı, modern ailenin karşılaştığı çok boyutlu krizlere karşı belli yönlerden tutarlı ve bütüncül cevaplar sunabilmektedir. Her ne kadar modern yaşam tarzında aile yapısında köklü değişiklikler ortaya çıksa da temel insani ihtiyaçlar hala geçerliliğini sürdürmektedir. İbn Miskeveyh'in evrensel **Adalet** ilkesi, ailede ebeveynlerin kendi arasında ve çocuklarla ilişkisinde hakkaniyetin etik temelini sağlarken; Nasîrüddîn Tûsî'nin **Tedbîrü'l-Menzil** disiplini, ailenin rasyonel yönetimi ve rolleri karmaşadan koruyan ilkesel bir erdemler teklifi sunar. Tûsî'nin rol karmaşasını “bilgisizlik ve mutlak bir gafillik” olarak nitelemesi, modern ailedeki sınır ihlali ve otorite boşluğunun sadece sosyolojik değil, aynı zamanda bilişsel ve ahlaki bir kusur olduğunu ortaya koyar.

Gazâlî ise, felsefi rasyonalizmi manevi disiplinle dengeleyerek, modern ailenin yaşadığı manevi erozyona karşı **Taharet** ve **Emr-i Ma'ruf** gibi prensiplerle içsel istikrar ve etik gözetim imkânı sağlar. Gazâlîci yaklaşım, ahlaki eğitimin dışsal şekillendirmeden önce içsel arınmanın hedeflemesi gerektiğini savunur.

⁵⁹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 259.

⁶⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 257.

⁶¹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 260-261.

⁶² İmam Gazali, *Eyyühe'l-Veled*, çev. Ahmet Serdaroğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

Sonuç olarak, Klasik İslam Ahlâk Felsefesi geleneği, aileyi modern sosyolojinin indirgediği geçici bir sözleşme veya duygusal tatmin aracı olmaktan çıkarıp, bireyin ve toplumun *saadet* yolculuğunda kurumsal ve ahlaki bir zorunluluk olarak konumlandırmaktadır. “Sadet” kavramı temel ailevi yeterlilikler, yetkinlikler ve olgunlukların kazanılması zemini üzerinde ortaya çıkan uyumluluklardan neşet etmektedir. Bu üç düşünürün sentezi, modern aile krizlerine karşı, salt psikolojik çözümlerin ötesinde, yapısal adalet, rasyonel yönetim ve derin manevi disiplin ekseninde yeniden inşa sürecini zorunlu kılmaktadır. Klasik felsefenin bu üçlü cevabı, günümüz akademik çalışmalarında ailenin etiği ve yönetimi üzerine yeni ve daha sağlam bir ontolojik temel sunma potansiyeli taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2., 1983.
- Aristotle. *Politics*. thk. C. D. C. Reeve. Indianapolis, Ind: Hackett Pub, 1998.
- Avcı, Serdar Ünal- Duygu. “Kolektiviteden Bireyciliğe Geçiş: Aile ve Evlilik Kurumuna Dair Değişen Göstergeler ve Kaygılar”. *Turkish Studies-Social Sciences* Volume 14 Issue 5/Volume 14 Issue 5 (2019), 2641-2668. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.37350>
- Barman, Kasım. *İslam Felsefesinde Aile Ahlakı-Nasiruddin et Tusi Örneği*-Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. çev. Işık. Ergüden. İstanbul: Versus Kitap, 2009.
- Bauman, Zygmunt. *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*. Oxford: Wiley, 2013.
- Bayer, Ali. “Ailede Yaşanan Anlaşmazlıklar ve Çözüm Önerileri Conflicts in Family and Proposals for its Resolution”. *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2018).
- CDC. “About Adverse Childhood Experiences”. *Adverse Childhood Experiences (ACEs)*. 31 Ocak 2025. Erişim 24 Eylül 2025. <https://www.cdc.gov/aces/about/index.html>
- Çağrı, Mustafa. “Tedbîr’ü’l-Menzil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çarkoğlu, Ali-Kalaycıoğlu, Ersin. *Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet*. Türkiye: TÜBİTAK – SOBAG, 2013. <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200329-00030759.pdf>
- Gafarov, Anar. “Ahlakın Kaynağı Bağlamında Bir Değer Olarak Aile: Nasiruddin Tusi Merkezli Bir Analiz”. *Beynəlxalq Metafizika Mərkəzi Metafizika jurnalı* 4/1 (2021).
- Gazali, Imam. *Eyyühe’l-Veled*. çev. Ahmet Serdaroğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Gazzali, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-, 505/1111. *İhyau ulumi’d-din*. thk. trc.: Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.

- Gazzali, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-, 505/1111. *Kimya-yı saadet*. thk. trc.: A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1969.
- Giddens, Anthony. *Mahremiyetin Dönüşümü*. çev. İdris Şahin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Güven, Naciye-Köroğlu, Ahmet. "Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Çocukların Sosyal Uyumu: Trabzon İli Örneği". *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1279194>
- İbn Miskeveyh. *Ahlakî Olgunlaştırma*. çev. A. Şener v. dğr. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub, 421/1030. *Tehzibu'l-ahlak = Ahlak eğitimi*. thk. Cihat Tunç çevirenler: Abdulkadir Şener İsmet Kayaoğlu. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Karaca, Nuray. "Türkiye'de Değişen Aile Yapısı: Ilıca Şeker Fabrikası Örneği". *Folklor/Edebiyat* 20/79 (01 Ekim 2014), 137-150.
- Lasch, Christopher. *Narsisizm Kültürü: Umutların Azaldığı Bir Çağda Amerikan Yaşamı*. çev. Suzan Öztürk-Ü. Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1.basım., 2006.
- OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development. "OECD Family Database". Bülten. *OECD*. Erişim 24 Eylül 2025. <https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-family-database.html>
- Öngider, Nilgun. "Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri Effects of Divorce on Children". *Psihiyatriye Guncel Yaklasimlar-Current Approaches in Psychiatry* 5/2 (2013), 140. <https://doi.org/10.5455/cap.20130510>
- Putnam, Robert D. "Bowling Alone: America's Declining Social Capital". *Journal of Democracy* 6/1 (1995), 65-78.
- Ṭūsī, Naşīr-ad-Dīn Muḥammad Ibn-Muḥammad at-. *Ahlāk-ı Nâsirî*. çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. baskı., 2016.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024". Bülten. 24 Şubat 2025. Erişim 24 Eylül 2025. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "İstatistiklerle Aile, 2024". Bülten. 14 Mayıs 2025. Erişim 24 Eylül 2025. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2024-53898>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "İstatistiklerle Çocuk, 2024". Bülten. 18 Nisan 2025. Erişim 24 Eylül 2025. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2024-54197>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "İstatistiklerle Kadın, 2024". Bülten. 06 Mart 2025. Erişim 24 Eylül 2025. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2024-54076>

- UNICEF, United Nations International Children’s Emergency Fund. “Child Protection Overview”. *UNICEF DATA*. Erişim 24 Eylül 2025. <https://data.unicef.org/topic/child-protection/overview/>
- WHO, World Health Organization. “Adverse Childhood Experiences International Questionnaire (ACE-IQ)”. Publication. 28 Ocak 2020. Erişim 24 Eylül 2025. [https://www.who.int/publications/m/item/adverse-childhood-experiences-international-questionnaire-\(ace-iq\)](https://www.who.int/publications/m/item/adverse-childhood-experiences-international-questionnaire-(ace-iq))
- Yeşil, Yunus. “Sosyal Veri | Dönüşen Algılar: Türkiye’de Evlenme ve Boşanma”. 17 Temmuz 2024. Erişim 24 Eylül 2025. <https://www.sosyalveri.net/analiz/donusen-algilar-turkiyede-evlenme-ve-bosanma>
- “Meal-Kuran Yolu”. Erişim 03 Ekim 2025. <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-104/kuran-yolu-meali-5>